

Temeljna djela i likovi hrvatske književnosti kroz povijest: od Bašćanske ploče i Marka Marulića do naših dana

Josip Bratulić
bratulic@gmail.com

Veliki izdavački projekt *Hrvatska i Europa*, s podnaslovom *Kultura, znanost i umjetnost*, koji je pred dovršetkom, više od drugih zbornika koji su do sada izlazili – a nije ih bilo mnogo* – o hrvatskom jeziku i o hrvatskoj književnosti posvetio je velik broj iznimno vrijednih priloga. Prvo – stoga što je prestala cenzura u državnim i paradržavnim ustanovama da se o jeziku posebno, a i o književnosti također, piše s polazišta nametnutoga bratstva i jedinstva, a zapravo s polazišta unitarizma, a prestala je i samocenzura u glavama znanstvenika, a to zato što je Hrvatska postala samostalna i suverena, i zato slobodna ne samo u političkom nego i u društvenom, kulturnom i znanstvenom pogledu. Da nije došlo do samostalne države, ne bi se mogao ostvariti ovakav projekt. Bio bi ugušen i zaustavljen već u namisli da se s njim započne.

U dosad izašla četiri sveska, četiri goleme knjige, o hrvatskom jeziku i književnosti, objavljeno je 40 rasprava, a na samu povijest književnosti odnosi se 20 tekstova, iako se i u nekim drugim tekstovima autori dotiču književnosti.

U prvome svesku – *Srednji vijek (VII-XII. stoljeće)* (1997) – *Rano razdoblje hrvatske kulture* – u projekt nas uvodi *Urednička napomena* akademika Ivana Supičića, a zatim slijedi i Uvodna riječ Predsjednika HAZU akademika Ivana Supeka. U tom svesku tri su teksta o književnosti (i jeziku ujedno): Radoslava Katičića *Jezik i pismenost*, Eduarda Hercigonje *Glagoljaštvo i glagolizam* i Petra Šimunovića *Onomastička svjedočanstva nakon doseobe*. Ovim tekstovima bliske su rasprave o latinskim (M. Matijević-Sokol) te glagoljskim i ćirilskim natpisima (B. Fučić) kao i o povijesnim narativnim izvorima (M. Kurelac). Iako je, na prvi pogled riječ samo o jezičnoj problematici, jezik u tom vremenu stvaranja hrvatske pisane kulture važan je čimbenik pisane kulture, pa iako je to vrijeme neautorske književnosti, ili pismenosti, pisna je riječ utirala put i zajedničkom književnom jeziku i jeziku književnosti, tj. književnom stvaralaštvu kao umjetnosti riječi. Uz to – u tom su svesku još 4 rada pod naslovom *Izvori – Natpisi* u kojima se obrađuju diplomatska i narativna vrela za onaj književnojezični prostor na kojem će se razviti autorska dionica

* *Hrvatska književnost prema europskim književnostima: od narodnog preporoda k našim danima*, Zagreb, 1970. i *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Zagreb, 1978.

hrvatske književnosti. Među likovima koji se posebice spominju jesu Sveta Braća Ćiril i Metod i njihovo djelo – dar svim Slavenima, i posebice Hrvatima: to su pismo – glagoljica, jezik – starocrkvenoslavenski, tekstovi – Biblija i drugi temeljni tekstovi, zajednički svim slavenskim književnostima. Ali samo su Hrvati ljubomorno čuvali i sačuvali pismo-glagoljicu, biblijske tekstove u misalima i brevijarima, a jezik se mijenjao prema mijenama živoga hrvatskoga narodnog jezika. Posebice je u tom kontekstu važna Bašćanska ploča: ona je spomenik koji otkriva svu složenost tadašnjih književnih i jezičnih procesa na hrvatskom prostoru. Kao arhitektonski objekt ona je pletej, lijeva oltarna pregrada u crkvi benediktinske opatije u Jurandvoru kod Baške. Prostor za puk i prostor za prezbitere, svećenike-redovnike bio je odijeljen dvjema pločama. Jedna je ostala sačuvana. Svojim tekstom ona združuje puk i redovničku braću. Tekst je smišljen i uklesan na jeziku koji iz staroslavenskog prelazi polako u hrvatski: leksik je blizak hrvatskom ali gramatički oblici još su čvrsto u tradiciji liturgijskih tekstova. Pismo je prijelazna glagoljica, s nekoliko slova ćirilice (ili možda latinice). Dva opata – Držiha i Dobrovit u različito vrijeme upisuju važne događaje za samostan: prvi spominje hrvatskoga kralja Zvonimira koji je samostanu darovao Ledinu, drugi da je opat s devetero braće sagradio crkvu: riječi su povezane u sintagme po pravilima visoko kultiviranoga jezika, kao što je kultiviran jezik molitva *Očenaša*. U tekstu Dobrovitovu, osim toga, na djelu je igra glasovima: asonance i aliteracije što je u tekst došlo novim shvaćanjem o funkciji jezika i istine koja je u jeziku sakrivena, u glasovima i značenjima. Jednako u latinskom u Europi, a kod nas u hrvatskom, ili bolje reći hrvatsko-staroslavenskom. U tekstu su začeci ne samo našega pisma, glagoljice, kakva se kod nas održala stoljećima, nego i klice kultiviranoga jezika koji će oblikovati, ući u temelje našega jezika od tada do naših dana. K tome još strogoća i funkcionalnost pisma i riječi: trinaest redaka, u svakom retku oko 30 slova-znakova, u svemu 400 slova, 100 riječi! Riječ *Bog* u sedmome retku pedeseta je riječ u zapisu, po sredini ploče.

U drugi svezak – *Srednji vijek i renesansa (XIII-XVI. stoljeće)* (2000) uvode nas dva teksta: glavnoga urednika Ivana Supićića i urednika sveska akademika Eduarda Hercigonje. I jedan i drugi urednik s ponosom ističu riječi francuskog znanstvenika, najboljega poznavatelja europskoga srednjovjekovlja: »Ne sumnjam da će čitatelji ovoga djela u njemu naći odlučne razloge da iskažu današnjem hrvatskom narodu, s onu stranu nesreća našega tragičnog stoljeća, svoje divljenje, svoje prijateljstvo i svoj žar, pomažući mu da se prizna njegovo više no tisućljetno mjesto u europskoj cjelini«. Ovaj svezak ima najveći broj tekstova posvećenih jeziku i književnosti – ukupno devetnaest. Samo je književnosti posvećeno dvanaest rasprava. Iako je srednjovjekovlje općenito shvaćeno kao razdoblje neautorske književnosti, proučavaoci ističu one koji su kodekse naručili i one koji su ih napisali ili iluminirali, posebice ako su poznati. Naša pisana kultura u tom je razdoblju označena kao tropismena i

trojezična. Književnost i umjetnost prate se do pune zrelosti u renesansi, kad autorstvo dolazi do pune afirmacije. Uz to i prikaz tiskarstva i popis hrvatskih inkunabula. U tom popisu posebno se ističe opis hrvatsko-glagoljskog *Misala* iz 1483., jedinstvenoga djela ranoga europskog tiskarstva.

Kao i u drugim svescima, rasprave o jeziku i književnosti otvaraju se prikazom naših dijalekata (J. Lisac), a zatim slijede rasprave o razvoju jezika i pisama, posebice odnosom glagoljice i bosančice (A. Nazor), bogatom pismošću na latiničkom pismu (D. Malić), a odjeljak o književnosti otvara se raspravom o hrvatskoj i europskoj hagiografiji (I. Petrović), u kojoj se istražuje i latinska i hrvatska hagiografska literatura u legendarijima, zbornicima i brevijarima. S tim je u najužoj svezi studij sanktorala u našim misalima i brevijarima (M. Pantelić). O srednjovjekovnoj drami opsežan je tekst (N. Kolumbić) kao i o srednjovjekovnom kazalištu (N. Batušić). U okviru hrvatskoga latinizma, od 12. do 16. st. raspravlja se o počecima strukturiranih tekstova kakav je *Ljetopis popa Dukljanina*, ili opis zauzeća Zadra uz autorsku *Kroniku* Tome Arcidažakona. U okviru književnosti humanizma obrađeni su govori protiv Turaka, kao posebna književna vrsta kod nas, a zatim i veliki autori latinističke književnosti: Ilija Crijević, Šimun Benja, Ivan Panonije, Jakov Bunić i posebno veliko značenje latinskih djela Marka Marulića (B. Glavičić). Marku Maruliću je posvećena rasprava koja već samim naslovom upućuje na značenje i važnost toga pisca: *Jedan vrhunski prilog europskom humanizmu* (M. Tomasović). Nas, Hrvate, zadužio je hrvatskim djelima a latinskim djelima cijelu Europu. Prihvaćali su ga katolici, ali i luterani i anglikanci. Godine 1501. počinje s prijevodom *Od naslidovanja Isukrstova* i sa spjevom *Juditom* u kojemu na jedinstven način spoznaje sebe kao tvorca, autora. U posveti svome kumu, don Dujmu Balistriliću, on tvrdi da je njegov spjev, *Judita*, jednako lijep kao i prelijepa osoba koju je opjevao, sveta i poštena udovica Judita: »Eto k vam gre Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu...«. Svoje književno djelo personificira kao sveticu Juditu, koju šalje pod krov svoga kuma, da je pohvali i da njegovo djelo proširi među duhovnicima, svećenicima, »jer je naučna hvaljena biti, navlastito od svetoga reda vašega popovskoga«. Njegove latinske knjige bile su svjetske uspješnice, prevedene na mnoge jezike svijeta. Njegova pak pjesma – *Razgovor meu Isukarstom na križu i meu karstjaninom (Carmen de doctrina D. N. J. C. za njegova života i nakon njegove smrti)*, bila je prevedena na stotinjak jezika. Veliki europski pisac kojega veličina prelazi granice jedne nacije, kruga, ideologije i vjere.

Cjeloviti prikaz hrvatske književnosti renesansnog razdoblja dao je Rafo Bogišić, od petrarkizma, renesanse, do zrele renesanse, prešavši u obradi i na područje Sjeverne Hrvatske. Glavni likovi te književnosti, uz Marka Marulića, Marin Držić, Petar Zoranić, pisac prvoga hrvatskoga romana, Petar Hektorović, Hanibal Lucić... U raspravi o reformaciji i o katoličkoj obnovi (J. Bratulić)

posebice se opisuje rad i djelatnost Matije Vlačića Ilirika, ali i rad hrvatskih protestantskih pisaca, koji je - uz izdane tekstove – uputio i prevoditelje i čitateljstvo na dug i zamršen put jednoga, zajedničkog jezika, a tu će tekovinu i spoznaju u svom radu prihvatiti i katolička obnova. U okviru te rasprave prikazan je i rad Marka Antuna De Dominisa.

Treći svezak posvećen je baroku i prosvjetiteljstvu te i nosi takav naslov: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)* (2003). U problematiku razdoblja nas uvodi *Riječ glavnoga urednika* Ivana Supićića, a zatim i *Proslov* urednika sveska Ivana Goluba. Jeziku su posvećene dvije rasprave (D. Brozović, J. Lisac), a zatim i po jedna rasprava o rječnicima i gramatikama. Hrvatskoj književnosti posvećeno je osam rasprava. Rasprave o književnosti otvara rasprava *O nekim temeljnim značajkama hrvatske književnosti* toga razdoblja u kojoj se određuju vremenske granice, književne regije, vladajuće poetike, uvodeći nove spoznaje – o idologemima identiteta (D. Dukić). To je razdoblje u književnosti označeno baroknim epovima: to su *Vila Slovinka* Jurja Barakovića, *Osman* Ivana Gundulića, *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića te nizom spjevova o Sigetskoj bitci: Brne Karnarutić, Pavao Vitezović, Petar Zrinski; dva su djela odredila to razdoblje pripremajući ga za novo razdoblje - hrvatski narodni preporod sredinom XIX. stoljeća: Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* i Relkovićev *Satir* (D. Fališevac). Lirska dionica hrvatske književnosti baroknoga razdoblja veoma je raznovrsna i bogata te je u jezičnoj postavi postigla vrhunac u zbirci *Plandovanja* Ivana Bunića, koja ostavljaju dojam svježeg i moderne lirike; u nabožnoj poeziji vrhunac je u *Suzama sina razmetnoga* Ivana Gundulića. Velik je i zanimljiv lirski opus svestranoga Ignjata Đurđevića. Poetska riječ tragičnog pjesnika Frana Krste Frankopana objavljena je dvije stotine godina nakon pogubljenja. Poseban je u toj lirici glas Antuna Kanižlića, posebice opisi ekstatične ljubavi likova koje opisuje (Z. Kravar). U drami i kazalištu ističu se *Dubravka* Ivana Gundulića i *Pavlimir* Junija Palmotića, a u školskoj drami *Sveta Venefrida* Bartola Kašića. U Dubrovniku prevladavaju francuske prerade komedija, među njima i Molièrovih; općim imenom to su *frančezarije*. U Zagrebu brojne su anonimne komedije, a taj proces završava komedijama Tituša Brezovačkoga (N. Batušić). Hrvatski latinizam, za razliku od europskoga koji polako zamire i prepušta svoj položaj nacionalnim jezicima, u baroknom je razdoblju u zaletu i procvatu, što će se protegnuti do prvih desetljeća 19. stoljeća. Posebno se ističe mariološki ep *Jišaida* Kajetana Vičića, rođenog u Rijeci, a velik je i latinski opus Pavla Rittera Vitezovića (D. Novaković) U tom razdoblju dva su Dubrovčana prevela s grčkoga na latinski Homerove epove: Rajmund Kunić *Ilijadu* a Brne Džamanjić *Odiseju*.

Iako je poznatiji kao znanstvenik, Ruđer Josip Bošković je velik filozof i plodan latinski pjesnik. Golemo je i značajno latinsko djelo Matije Petra Katančića, ali jednake ili veće je vrijednosti njegovo hrvatsko djelo: prijevod *Svetoga*

pisma, a u rukopisu rječnici, i mladenačka zbirka pjesama hrvatskih i latinskih: *Fructus auctumnales*. On je već na pragu narodnoga preporoda (V. Vratović).

Propovijedi i hagiografska književnost u baroku imaju posebno značenje: na poseban se način u tom razoblju ističu svojom izražajnom zrelošću propovijedi isusovca Jurja Habelića, koji je priredio i prvi hrvatskokajkavski rječnik; isusovac je i drugi propovjednik, autor velikog trojezičnog rječnika: Ardelio Della Bella; širom Hrvatske i Bosne bile su omiljene propovijedi Filipa Lastrića, bosanskoga franjevca. Bogata je i hagiografska književnost, napose s baroknim poemama o grešnici i pokajnici Magdalen (Ivan Bunić, Ignjat Đurđević), ili o isposnici sv. Rožaliji (Antun Kanižlić). Iz toga je vremena i velika enciklopedija svetaca pavlina Hilariona Gašparotija (J. Bratulić).

Četvrti svezak – *Moderna hrvatska kultura* obuhvaća znamenito, krucijalno razdoblje hrvatske povijesti i kulture: *Od Preporoda do Moderne* (2009.). Raspravama prethodi opsežan *Proslav* glavnog urednika Mislava Ježića. Koliko je jezik bio važan u tom razdoblju hrvatske kulture i književnosti svjedoči čak sedam rasprava koje su posvećene bitnim jezičnim pitanjima pa je i odjeljak posebno naslovljen: *Jezik u književnosti i filologiji*, jer se i naslovom htjelo naglasiti važnost jezika književnosti i književnog jezika i njegovoga razvitka pod prismotrom nekih filologa (i političara) od kraja 19. do devedesetih godina 20. stoljeća.

O književnosti toga prebogatoga razdoblja govori pet rasprava. Naslov je odjeljka *Književnost i kazalište*. Naslovi i autori prikaza pojedinih razdoblja su: *Hrvatski književni romantizam* (D. Jelčić), *Razdoblje protorealizma i realizma u hrvatskoj književnosti* (K. Nemeč), *Razdoblje moderne u kontekstu hrvatske književnosti* (M. Šicel), *Europski kontekst hrvatske književnosti* (V. Žmegač) i *Hrvatsko kazalište XIX. stoljeća* (N. Batušić).

Nacionalna romantika doživjela je klimaks s romantizmom u književnosti. Ljudevit Gaj, autor popularne budnice *Još Hrvatska nij' propala* središnja je osobnost toga vremena: kao đak u Karlovcu izdao je, na njemačkom, knjižicu o dvorcima rodne Krapine i staru priču o Čehu, Lehu i Mehu; kao student napisao je i izdao u Budimu knjižicu s prijedlogom novoga pravopisa, upravo slovopisa (*Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa*, 1830), kao mladi pravnik u Zagrebu uveo sumišljenike u kolo preporoditelja, koji će sebe identificirati kao ilirce, tj. one koji teže za jedinstvom naroda na Balkanu i šire (kako su se prije njega naši obraćali Slovincima, slovinskom narodu), slozi i suradnji, ljubavi u cijelom Slavenstvu. Ono što je Vitezović vidio kao Hrvatsvo, Kačić kao Slovinstvo, Gaj je proglasio Iliristvom. Za vladajući sloj u Beču bila je opasna ta hrvatska samozatajnost. A nakon zabrane imena s političkim oznakama trebalo se vratiti pod krov Domovine: Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, s Istrom i Dubrovnikom, sa zabrinutim pogledom na naš narod u Bosni i Hercegovini. Na političkom planu nisu uspjeli, ali su jezikom, pismom, književnošću i glazbom, a tako i političkom idejom ujedinili hrvatski narod.

Pjesnici stvaraoci književnih tekstova i kulturnog jedinstva: Antun Mihanović, Dimitrije Demeter, Stanko Vraz, Ivan Mažuranić, kasnije hrvatski ban, Ivan Kukuljević, svestrani kulturni radnik, Petar Preradović, najomiljeniji pjesnik koji je znao izreći lijepom pjesničkom riječi sve bitne probleme svoga vremena i svoga naroda u tom vremenu. A zatim još i drugi: Luka Botić, Franjo Marković i jedan važan ženski glas: Dragojla Jarnević.

Daljni razvitak nacionalne misli, ali i književnosti, bio je zaustavljen Bachovim apsolutizmom kao kaznom za revolucionarnu 1848, ali se ideje napretka i duh slobode nisu mogle utrnuti zabranom govorenja, pisanja, mišljenja. Nakon deset godina procvat književnosti, znanosti, političkoga promišljanja, osnutak naše Akademije, najava osnivanja Sveučilišta. Nastaju prva popularna djela, prihvaćena u širokoj publici: *Zlatarovo zlato* i *Seljačka buna* Augusta Šenoa. Danas su nam to samo naslovi: Šenoa je privukao obrništvo i građanstvo prvim, a seljaštvo i one koji s njim rade drugim romanom. A zatim slijede i ostali tekstovi, lirske pjesme, novi tip budnice, povjesnice. A nakon njega utrtim putem idu Josip Eugen Tomić, Evgenij Kumičić, Ante Kovačić, Ksaver Šandor Gjalski, Vjenceslav Novak, Josip Kozarac. Svaki je hrvatski kraj tada ušao u našu književnost; stvoreno je književnim tekstovima društvenopolitičko jedinstvo hrvatskoga naroda. Odlučujuću je ulogu imala Matica hrvatska koja je, nakon promjene ilirskoga u hrvatsko ime, djelovala kao središnja nakladnička kuća, kuća hrvatskih književnika.

Uz prozaiste i pjesnici: August Harambašić, a zatim pjesnik-prorok Silvije Strahimir Kranjčević, koji je u svoje ime, i u ime svojega naroda, oblikovao nov pjesnički jezik, jasan, britak, s jasnom mišlju koja odgovara vremenu u domovini i svijetu. A zatim i drugi: Vladimir Vidrić, Antun Gustav Matoš, u drami Ivo Vojnović, u novoj nacionalnoj osjećajnosti Vladimir Nazor, zatim buntovnik i prokletnik Janko Polić Kamov. Hrvatska je književnost za moderne postala potpuno europska književnost, ne osluškujući, nego stvarajući...

A sada nam je dovršiti što je potrebno i nastaviti rad na petome, posljednjem svesku....